

FELSEFE DÜNYASI

2009/2 Sayı: 50 YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof.Dr. Necati ÖNER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof.Dr. Ahmet İNAM

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Necati ÖNER
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Doç. Dr. Erdal CENGİZ
Doç. Dr. İsmail KÖZ
Araş. Gör. Ahmet EYİMAYA

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S
INDEX ve TUBİTAK/ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ

P.K 21 Yenışehir/Ankara
Tel & Fax: 0 312 231 54 40

Fiyatı: 15 TL (KDV Dahil)

Banka Hesap No: Vakıf Bank Kızılay şubesi: 00158007288336451

Dizgi ve Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
OSTİM Örnek Sanayi Sitesi 1. Cad. 358. Sk. No:11 Y.Mahalle/ANKARA
Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

FARÂBÎ'DE SORUMLULUK

Murtaza KORLAELÇİ*

Farâbî (258/870-339/950)'de sorumluluğa geçmeden önce sorumluluğun ne olduğu hakkında biraz bilgi vermenin uygun olacağını düşünüyorum. Genellikle sorumluluk iki grup altında ele alınmaktadır.

A- Ahlâkî sorumluluk: Herhangi bir şeye cevap vermesi gerekenin, hayatın iyi seyrini temin etmeyi ve bu husustaki sonuçları, özellikle hayatın hatalı seyrinin sonuçlarını yüklenmesi özelliğidir. Bu da ikiye ayrılır:

1- Şahsî sorumluluk: Kendi vicdanı ve Tanrı'sı önünde fiilleri hakkında cevap verebilenin veya vermesi gerekenin, yani fiillerini kendisinin olarak bilen ve bu husustaki sonuçları kabul edenin özelliği.

2- Başkasının veya şeylerin sorumluluğu: Herhangi birini veya bir şeyi korumak veya idare etmekle görevli olanın özelliği. Böyle bir kimse, belli bir ölçüde kendi eseri olarak yüklendiği ve neticelerini üzerine aldığı şeyde ulaştığı iyi veya kötü şeyi düşünmek mecburiyetindedir. Ebeveynlerin çocuklarının ahlâkî sorumluluğunu taşıması, bir şoförün taşıdığı şahısların sorumluluğunu taşıması bu türdendir.

B- Hukukî sorumluluk: Yasa gereğince hak sahibi olanlar önünde ve kısacası yargıç önünde, bir şey veya herhangi biri hakkında cevap vermek mecburiyetinde olanın özelliği. Bu da iki kısma ayrılır:

1- Medenî sorumluluk: Başka birine yapılmış haksızlığı, yasa gereğince gidermek mecburiyetinde olanın özelliği. Mal sahibi olan bir kimse, kendine ait olan hayvanların, arabaların vs. neden olduğu zararların medenî sorumluluğunu taşır.

2- Cezâî sorumluluk: Yasaya muhalefetlerinden, işlediği suçlarından veya cinayetlerinden dolayı, yasa gereğince cezalandırılabilenin özelliği.¹

* Prof. Dr. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Paul Foulquié, Dictionnaire de La Langue Philosophique, Paris 1992, s.637.

İnsan, geleceğe ve geçmişe yönelik sorumlulukları da taşır. Geleceğe ait sorumluluk, bir çabayla güven altına alınabilecek hususların sorumluluğudur. Geçmişe ait sorumluluk ise, geçmişte işlenen hataların, başarısızlıkların, kazaların sorumluluğudur.

Bir kimsenin kendi özel sorumluluğunun anlamı, insanı iyiye doğru değiştirir. Sorumluluk insanı, olması gereken yüksekliğe kadar yükseltmek için var olduğu durumun üstüne yükseltir. Sorumluluk her kalıcı ve gerçek bir tatminin kaynağı olduğu gibi, her ahlâkî büyüklüğün de kaynağıdır. Sorumluluğun anlamı gözden kaybolduğu zaman, veya sadece zayıfladığı zaman, insanlık artık sadece, güç ve iştahla yönetilen anonim bir sürü olmaya yönelir. İnsanlık ödevlerinin şuurunu, iyilik endişesini, çalışma zevkini, çaba aşkını, özverinin kabulünü, kısacası çabayı oluşturan her şeyi, insan hayatının fazilet ve sevincini kaybeder. Herhangi bir şeyin sorumluluğunu yüklenmek, o hususta kefil olmak, adalet güvencesi olmaktır.²

Ahlâkî sorumluluk, irade-i cüziye ve iyi ile kötünün bilgisini gerektirir. Sorumluluk hürriyetten, yani insanın sahip olduğu ahlâkî yasayı çiğneyebilmesinden doğar. Sorumluluk şu şartları ihtiva eder:

- 1- İnsanları mecbur eden bir yasanın varlığını
- 2- Bu yasanın akıl ile bilinmesini
- 3- Bu yasaya itaat etme yetkisini, yani hürriyeti³

Sorumluluk ve değer duygusu daima ferdî kişiliği doğurur.⁴ Sorumlulukta müeyyideler zorunludur. Ödülsüz iyi, cezasız kötü, şuur için bir çelişkidir. Müeyyidelerin bu zorunluluğu eşyanın tabiatı ve bilhassa Tanrı'nın tabiatı üzerine kurulmuştur. Ahlâkî

² Murtaza Korlaeçi, İnsan ve Sorumluluğu, (Felsefe Dünyası sayı 34, Ank. 2001, s.16-17).

³ Jacque Chevalier, Leçon de La Philosophie, tome II, Paris 1946, s.510.

⁴ Hilmi Ziya Ülken, Ahlâk, İst. 1946, s.105.

⁵ Gaston Sortais, S.J., Traité de Philosophie, Paris 1924, s.121.

⁶ Farâbî, Fusus-ül-Hikem, çev. Hilmi Ziya Ülken, Kıvameddin Burslav (Farâbî İst. Tarihsiz, içinde) s.210.

⁷ A.g.e., s.211.

yasa müeyyidesi bizi mecburen ve mantıkî olarak Tanrı fikrine götürüyor. “Guizo şöyle diyor: Tanrı olmaksızın ahlâkî yasa kaynaksız, çıkışsız bir nehre benzer.”⁵

Sorumluluk hakkında verdiğimiz bu genel bilgilerden sonra, bu sorumluluğu yaşayacak olan insandan bahsetmek konu bütünlüğü bakımından önemli gibi görünmektedir.

Farâbî’ye göre insan iki cevherden oluşmaktadır. “Bunlardan birinin şekli, sureti, keyfiyeti, miktarı, hareket ve sükunu vardır. Bir yer işgal eder ve taksim kabul eder. İkincisine, zikredilen bu sıfatlar uygun değildir. Zaten hakikatinde bu sıfatlar onunla birleşmez. Bu ikinci cevhere nail olan akıldır.”⁶ Filozofa göre insan halk âlemi ile emr âlemini kendinde toplar. Çünkü insanın ruhu Allah’ın emrindedir, bedeni ise Allah’ın halkındadır. İnsanın aşikar olan kısmı, uzuvlarıyla hissedilen cisimdir; gizli olan yönü ise ruhî kuvvetleridir.

İnsan ruhunun kuvvetleri de iki kısma ayrılır: “Bir kısmı amele aittir, diğer kısmı idrake aittir. Amel de üç kısımdan mürekkeptir, nebatî, hayvanî ve insanîdir.(...)”

Nebatî amel, şahsın korunması, yetişip büyümesi ve doğurma suretiyle nevin korunması ve bekasını temin eder. Hayvanî amel, faydalı olan şeyin alınması ve zararların uzaklaştırılmasını temin eder. Korku ve gazap şeklinde meydana çıkar. İnsanî amel gecikmeden hayatta kastedilen faydalı ve güzel olanın beğenilip seçilmesidir.”⁷

İnsan ruhunu bir aynaya, teorik akılı da onun cilasına benzeten Farâbî, cisimlerin aynada görüldüğü gibi makullerin (akledilen şeylerin) de insan ruhunda ilâhî bir feyz ile görüldüğünü söyler. Ruh, şehvet, gazap, his ve hayal gibi engellerden yüz çevirebilip, emr âlemine yönelirse melekuta erişmiş ve yüksek lezzetlere kavuşmuş olur.

İnsan ruhu emr âleminde. His, halk âleminde olan şeyleri, akıl ise emr âleminde olan şeyleri bilir. Halk ve emr âleminin üstünde olan şeyler, hisse de akla da kapalıdır.⁸ Farâbî’ye göre “insan, kendi dilediği ile olmayan dış sebeplere dayanmaksızın hiçbir fiile başlayamaz. Bu sebepler ise bir tertibe, tertip takdire, takdir de kazaya dayanır.

⁸ Farâbî, Fusus-ul Hikem Li-ebi Nasr Muhammed bin Ozlug bin Turkhan, çev. Hilmi Ziya Ülken (Türk Filozofları Antolojisi I, İst. 1935 içinde) s.15.

Kaza emrden ileri gelir. Her şey mukadderdir.⁹ (...) İyilik ve kötülük her ne varsa hepsi öncesiz (ezele) iradelerden doğan sebeplere dayanır.”¹⁰

Farâbî'ye göre ruhun kullandığı kuvveleri (güçleri) bedendedir ve ruh bu kuvvelere yapışıktır. Bu kuvveler amelî kuvvelerden ileri gelirler. İnsan ruhları, ilimlerinin ilkelerini hayal gücünden alırlar. Herhangi bir şeyi öğrenmek istediğinde onun ilkelerini hayal gücünden almaya ihtiyacı kalmayan ruh olgunluğa (kemale) ermiş demektir.¹¹ Filozofumuza göre Mutluluk, “insan ruhunun varlık bakımından kendisine dayanacağı bir maddeye ihtiyaç duymayacağı bir mükemmellik derecesine ulaşmasıdır. (...) Mutluluk, kendisi için istenen iyiliktir. Onun ötesinde insanın elde edebileceği daha büyük bir şey yoktur. Mutluluğun elde edilmesinde yararlı olan iradî fiiller, güzel fiillerdir. Bu fiillerin kendilerinden doğdukları istidat ve melekelerde, erdemlerdir. (...) Mutluluğa engel olan fiiller ise kötü şeyler, yani kötü fiillerdir.”¹²

Filozofumuza göre ruh maddeden ayrıldıktan sonra bağımsız hale gelir. Ruhun istidadı (alışması) beden mizacına tabidir. Bu nedenle bedenden ayrı olan ruhlardan bedenlerin farklılıklarından ötürü farklı olurlar. Bedenlerin farklılıklarının sonsuz olduğu gibi ruhlardan farklılığı da sonsuzdur. Bedenler yok olunca ruhlardan serbest kalır ve mutlu olurlar. Yani bedenlerin yok olmasıyla serbest kalan yeni ruhlardan da mutluluk bakımından önceki ruhlardan denk olurlar.¹³

İnsanların kötü fiilleri ruhlarına kötü ve kusurlu alışkanlıklar (istidat) kazandırır. İnsan kötü fiilleri yapmakta ne kadar ısrarlı olursa, ruhsal alışkanlığı (istidadi) o kadar bozulur.¹⁴ Farâbî sisteminde ahlâkın büyük rol oynamadığı ileri sürülür. Farâbî, Aristoteles'in oğlu Nichomaque için yazdığı ahlâk kitabını şerh etmiştir. Bu şerhte filozofun, Aristoteles'in ahlâkını tasavvufî mezcediği görülür.¹⁵

Farâbî, iyi ile kötünün akıl ile fark edilebileceğini iddia eder. Ona göre en yüksek fazilet bilgidir. Akıl bilgiyi sağladığından, hareketlerimiz hakkında hüküm verme imkân

⁹ Farâbî, *Fusus-ul Hikem*, çev. Hilmi Ziya Ülken, Kıvameddin Burslav, (Farâbî, İst. Tarihsiz içinde) s.213.

¹⁰ A.g.e., s.214.

¹¹ Farâbî, *Fazilet-ül-Ulûm*, çev. Hilmi Ziya Ülken, Kıvameddin Burslav (Farâbî, İst. Tarihsiz içinde) s.85.

¹² Farâbî, *El-Medinetül-Fazıla*, çev. Ahmet ARSLAN, Ank. 1997, s.90.

¹³ A.g.e., s.114

¹⁴ A.g.e., s.116.

¹⁵ Farâbî, çev. Hilmi Ziya Ülken, Kıvameddin Burslav, Kanaat Kitabevi, İst. Tarihsiz, s.33.

ve kudretine de sahiptir. Ruhun bir iradesi vardır. Bu irade akîl düşünceler üzerine kurulmuş olduğundan insan hür iradeye sahiptir. Bu hürriyet ise zorunludur. Akîl düşünceden yoksun olan kimse hayvan gibidir. İnsan hürriyeti asla tam ve mükemmel olmaz, bu ancak aklın hatalardan kurtulduğu ruhlar âleminde mümkündür.¹⁶

Farâbî'nin sorumlulukla ilgili müstakil bir çalışmasına henüz rastlayamadık. Bu konunun eserlerinde sistematik olarak incelendiği de söz konusu değildir. Bu nedenle filozofun çeşitli eserlerindeki sorumluluğu ilgilendiren bilgilerle yetinmek durumundayız. Düşünürümüzün emir ve görev ahlâkına değil de mutluluk ahlâkına ağırlık vermesi, Plotinus'un sudur anlayışına bağlı kalması, ahiret anlayışındaki bulanık görüşleri, sorumluluğa gereken ehemmiyeti vermesini engelliyormuş gibi görünüyor.

Farâbî'nin ilmî çalışma azmi, sorumluluk anlayışını ortaya koyar gibi görünmektedir. Verilen bilgilere göre, onun "aldığı ilk tahsilin temeli, dinî eğitim ve dil bilimleriydi. Fıkıh, hadis ve tefsir okudu. Türkçe ve Farsça'nın yanında Arapça'yı öğrendi. Başka bir dil bilip bilmediği şüphelidir. Yunanca hakkında bilgi sahibi olmadığı açıktır."¹⁷

Mantık tahsili için Bağdat'a giden Farâbî, burada devrinin önde gelen mantıkçısı Ebu Bişr Matta İbn Yûnus ile birlikte çalışmalar yaptı. Bağdat'ta 20 yılını geçiren Farâbî, daha sonra Halep'teki diğer bir kültür merkezine yöneldi.

Farâbî eserlerini, elli yaşından önce yayınlamamıştır. Eserlerinin tamamını ömrünün son otuz yılında, olgun bir filozof olarak yazmıştır.¹⁸ Maddî durumu iyi olmadığından, bazı rivayetlere göre, gece bekçileri için yakılmakta olan fenerlerin ışığında sabahlara kadar kitap okurdu. Aristoteles'in Kitab-ün-Nefs'ini yüz defa, başka bir eserini de kırk defa okuduğunu bizzat kendisi söylüyor.¹⁹

İnzivayı çok sevdiği için insanlardan uzak yaşamaktan ve devamlı düşünmekten hoşlandığını bir şiirinde Farâbî şöyle ifade ediyor: "Zamanın ters, sohbetin faydasız, her reis in bezgin olduğunu ve her başın ağrı taşıdığını görünce, evime kapanıp, şeref ve

¹⁶ Farâbî, İhsaü'l-Ulûm, çev. Prof. Ahmet Ateş, İst. 1990, s.42.

¹⁷ İbrahim Madkûr, Farâbî, çev. Osman Bilen, (İslâm Düşüncesi Tarihi, cilt II, İst. 1990 içinde) s.68.

¹⁸ A.g.e., s.69-70.

¹⁹ Farâbî, İhsaü'l-Ulûm, çev. Prof. Ahmet Ateş, İst. 1990, s.14.

haysiyetimi korudum ve izzet olarak bununla kanaat ettim. Yanımda bulunan ve avucumda ışıldayan hikmet şarabından içerim, içki arkadaşlarım mürekkep şişeleridir; musiki onların çıkardığı seslerdir. Aynı zamanda artık ülkelerde mevcudiyeti kalmamış olan hikmet ehlinin sözlerinden meyveler toplarım.”²⁰ Farâbî'nin sergilediği bu durum, yüklenilen bir görev bakımından önemli bir sorumluluk örneği teşkil eder gibi görünüyor.

Farâbî'ye göre “insanın fiillerini ve nefsanî arzularını güzel ve çirkin yapan hale, ahlâk (hulklar) tesmiye olunur. Ahlâk, insandan güzel veya çirkin fiillerin husule gelmesine sebep olan şeydir.”²¹

Güzel ahlâk ve zihin keskinliği, insanın zatına kemal ve kuvvet bahşettiği için, insanî faziletlerdendir. İnsan bu iki vasıfla hayırlı ve faziletli olur.

Ahlâkın, ister güzel isterse çirkin olsun, hepsi sonradan kazanılmıştır. İnsana bir ahlâk kazandıran, yahut onu başka bir ahlâka geçiren şey alışkanlıktır. Alışkanlık, bir fiili az bir zaman aralığı ile uzun zaman içinde pek çok defalar tekrar etmektir. Bu hususu Farâbî şöyle ifade ediyor: “Derim ki, itiyad edinince bize güzel ahlâk kazandıran fiiller, ahlâklı kimselerde bulunan fiillerdir. Çirkin ahlâk kazandıranlar ise, ahlâksız kimselerde bulunan fiillerdir.”²²

Ölçülü fiillerle güzel ahlâk elde edilir. Ölçülülükten uzak fiiller alışkanlık halini aldığı zaman güzel ahlaktan uzaklaşılır. Fiillerin ölçülülükten ayrılması, lüzumundan fazla veya lüzumundan az olmakla olur. “Meselâ yemek, lazım olduğundan fazla yahut eksik olursa, onunla sıhhat muhafaza edilmez. Yorgunluk orta derecede olursa, bedeni kuvvetlendirir, eğer lüzumundan fazla veya eksik ise kuvveti giderir. Yahut zayıflığı devam ettirir. Bunun gibi fiiller de, itidalden ayrılır ve lüzumundan ziyade veyahut noksan ise çirkin ahlâk kazandırır, yahut onu muhafaza eder, güzel ahlâkı giderir.”²³

Fiillerin ölçülü oluşunu, ancak, kendini kuşatan hallere kıyasla ölçmek mümkündür. Ölçülü fiilleri alışkanlık haline getirmek güzel huyları meydana getirir. Güzel ahlâk

²⁰ A.g.e., s.22.

²¹ Farâbî, Kitab-ül-Tenbih, çev. Hilmi Ziya Ülken, Kıvameddin Burslav, (Farâbî, İst. Tarihsiz içinde) s.132.

²² A.g.e., s.133.

²³ A.g.e., s.135.

sahibinden ölçülü fiiller meydana gelir. Güzel ahlâk, ölçülü fiillerin kolaylıkla ortaya çıkabilmesidir.

“Şecaat güzel hulttur. Korkunç işler üstüne yürümek ve onlardan kaçınmak hususunda itidal ile husule gelir. Korkunç işler üstüne, endişe ve mübalâtsizlikten (dikkatsizlikten) dolayı pervasızca saldırmak tehevür (öfkelenme) ve bu hususta kaçmak korkaklık doğurur. Bunlar çirkin ahlâktur.

Keza cömertlik mal biriktirmek ve sarf etmek işlerinde itidal ile elde edilir. Biriktirmek ziyade ve sarf etmek az ise, hasislik hasıl olur ki çirkindir. (...)

İffet, yemek, içmek ve cimâ lezzetlerini istemekte itidal ile hasıl olur. Bu lezzetleri talepte ifrat, boğaz ve cimaa düşkünlük kazandırır, ve bu hususta tefrit ise, lezzet hissisinin fıkdanını mucip olur ki her ikisi de çirkindir.”²⁴

Zarafeti güzel ahlâk kabul eden Farâbî’ye göre bir insan kendinde bulunmayan iyiliklerle kendini nitelendirmeyi alışkanlık haline getirirse bu insan mürâilik ahlâkını elde eder. Başkasına tatlı söz ve muamele ile ölçülü bir şekilde ulaşma sevimliliği meydana getirir. Sevimlilik ise güzel ahlâktur. Ancak bu hususta pek ileri gitmek yaltaklanmayı meydana getirir.²⁵

Farâbî, ahlâkta orta yolda bulunmanın çaresini ise şöyle ifade ediyor: “Bizde husûle gelmiş olan ahlâka bakarız, eğer ifrattan husule gelmişse, kendimizde, bunun zıttı yani noksandan sadır olan filleri âdet ediniriz. Eğer kendimizde bulduğumuz ahlâk noksandan husule gelmişse kendimizde bunun zıttı yani ifrattan sadır olan fiilleri âdet ediniriz. Buna bir müddet devam ederiz. Sonra kendimizde ne gibi ahlâk husule geldiğine bakarız. (...) Eğer kazandığımız ahlâk, ortaya yaklaşmış, onu geçmemişse, ortayı elde edinceye kadar, bir müddet daha aynı fiillere devam ederiz. Eğer vasatı geçip diğer zıt tarafa çıkmış isek, bu defa bir müddet evvelki ahlâkın fiillerine devam ederiz. Sonra halimizi yine yoklarız.

Hülâsa, her zaman, nefsimizi bir tarafa mâil görürsek, diğer tarafın fiillerini âdet ediniriz. Ortayı buluncaya kadar, yahut ona son derece yaklaşıncaya kadar buna devam

²⁴ A.g.e., s.137.

²⁵ A.g.e., s.138.

ederiz.”²⁶

Farâbî'ye göre orta, iki ucun tam ortasıdır. Ancak bazen uçta olduğu halde ortaya benzeyen fiiller bulunabilir. Bu gibi fiillerden kaçınmak gerekir. Bunlar yiğitliğe benzeyen öfkelenme, cömertliğe benzeyen müsriflik, zarafete benzeyen şımarıklık gibi fiillerdir.²⁷ Filozofumuza göre insan bu lezzetleri tamamıyla terk ettiği veya onlardan ancak zaruret ölçüsünde kullandığı ölçüde ahlâka yaklaşmış olur.²⁸

Farâbî'nin bu açıklamaları ile Aristoteles'in şu görüşünü esas aldığı ortaya çıkıyor: “Ne ki her nesnede orta olan bize göre en iyi. Çünkü bu, bilginin ve aklın buyruğu gibidir, her yerde en iyi huyu da o oluşturur.”²⁹ Karakter erdemi de kimi ortalarla ilgilidir.”³⁰

Farâbî'nin nakletmeye çalıştığımız görüşlerinde Aristoteles'in **alışkanlık** anlayışının etkileri de görülmektedir. Aristoteles'e göre “erdemler ne doğal olarak ne de doğaya aykırı olarak edinilir; onları edinebilecek bir doğal yapımız vardır, alışkanlıkla da onları tam olarak geliştiririz. Bunların olanaklarını daha önce taşıyoruz, daha sonra da etkinlikleri gerçekleştiriyoruz. (Bu, duyular konusunda açık; biz birçok kez görmekten, birkaç kez duymaktan bu duyuları edinmiş değiliz, tersine onlara sahip olarak kullandık, kullanarak sahip olmadık.)

Erdemleri ise, öteki sanatlarda olduğu gibi, daha önce etkinlikte bulunarak ediniriz; çünkü öğrenip yapmamız gereken şeyleri biz yapa yapa öğreniriz, örneğin ev yapa yapa mimar, gitar çala çala gitarıcı oluyorlar; bunun gibi âdil şeyler yapa yapa âdil insan, ölçülü davrana davrana ölçülü, yiğitçe davrana davrana da yiğit insanlar oluruz.”³¹

Verilmeye çalışılan bilgilerle Aristoteles'in yakın bir takipçisi olduğu gizli olmayan Farâbî'nin ifadeleri, Ahmet Hamdi Akseki (1887-1951)'nin ahlâk hakkındaki görüşleriyle karşılaştırılırsa İslâm dini karşısındaki tutumları ortaya çıkar düşüncesindeyiz.

Akseki'ye göre, “ahlâk dinden meydana gelmiştir. Dine dayanmayan ahlâk hakikatte yok demektir.”³² (...) İslâm ahlâkçılarına göre ahlâk dine dayanır. Ahlâkın ilkeleri-

²⁶ A.g.e., s.140.

²⁷ A.g.e., s.141.

²⁸ A.g.e., s.143.

²⁹ Aristoteles, U Eudemos'a Etik çev. Saffet Babür, Ank. 1999, s.55.

³⁰ A.g.e., s.57.

³¹ Aristoteles, Nikomakhos'a Etik, çev. Saffet Babür, Ank. 1998, s.23-24.

³² Ahmet Hamdi Aksekili, Ahlâk Dersleri, Ank. 1921-1923, s.„

ni yalnızca akıldan değil, aklın aydınlatmasıyla dinden elde ediyoruz. Esasen İslâm dini bir ahlâk dinidir.³³ (...) Bazı aydınların iddia eyledikleri dinden ayrı bir ahlâkın doğru akıllara göre kıymeti, hatta varlığı bile yoktur. Esasen dinden ayrı bir ahlâk, aslında ahlâkın yokluğu demektir. (...) Ahlâk derslerinin hedeflediği gaye, İslâm'da "din"den ayrı bir ahlâkın söz konusu olamayacağını göstermek ve bu hususta gençliği uyarmaktır.³⁴ (...)

Ahlâk derslerinin biricik kaynağı Allah'ın kitabı ile Resulullah'ın sünnetidir, fikrimiz doğrudan doğruya bu iki kaynak ile teyid edilmiş, daha doğrusu bunlardan mülhemdir."³⁵

Ahmet Hamdi Akseki'nin, İslâm ahlâkının Kur'an ve sünnete dayanması gerektiğini açık olarak ortaya koyması, bir Müslüman düşünür için yapılması gereken en doğru bir davranıştır. Farâbî'nin ifadelerinde bu tutumu göremiyoruz.

Farâbî'ye göre en üstün iyilik ve en büyük mükemmelliğe öncelikle ancak şehirde ulaşılır, şehirden küçük bir toplulukta buna ulaşılmaz. Mutluluğa her şehirde ulaşılmaz. "İnsanları kendileri ile hakiki anlamda mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirine yardım etmeyi amaçlayan bir şehir, erdemli, mükemmel bir şehirdir; insanları mutluluğu elde etmek için birbirlerine yardım eden toplum, erdemli, mükemmel bir toplumdur. Bütün şehirleri kendileriyle mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım eden bir millet, erdemli, mükemmel bir millettir. Aynı şekilde erdemli, mükemmel evrensel devlet de ancak içinde bulundurduğu bütün milletlerin mutluluğa erişmek için birbirlerine yardım ettikleri zaman ortaya çıkar."³⁶

Farâbî'ye göre erdemli, mükemmel şehre zıt olan şehirler şunlardır: Cahil şehir, bozuk (fâsik) şehir, karakteri değişmiş (mubaddala) şehir, doğru yolu bulamamış, yanlışlık içinde olan (dâlla) şehir. Bu değişik şehirlerin halkı da erdemli şehre zıttır."³⁷

Halkı mutluluktan habersiz olan cahil şehir sakinleri, beden sağlığını, zenginliği, şehvât zevkleri, kendi arzularının peşinden koşmayı saygı ve itibar görmeyi gaye edi-

³³ A.g.e., s.ش

³⁴ A.g.e., s.ص

³⁵ A.g.e., s.ع

³⁶ Farâbî, El-Medinetü'l-Fadıla, çev. Ahmet Arslan, Ank. 1990, s.70.

³⁷ A.g.e., s.80.

nir.³⁸ Doğru yolu bulamamış, yanlış görüş içinde olan şehrin birinci yöneticisi “gerçekte öyle olmadığı halde, kendisine vahiy indiğini iddia eden bir adamdır. O, bu uğurda aldatmadan, yalan söylemekten, kandırmaktan çekinmez.”³⁹

Gerçek iyiyi bilmeyen şehre göre, “adalet zorla elde edilen hâkimiyettir. Adalet, her kim olursa olsun insanın yolu üzerinde dikilen varlığın ezilmesidir. Ezen kişinin ezilene kendine köle yapması adalete uygundur. Bütün bunlar tabii adalete uygundur ve erdemin ta kendisidir.”⁴⁰

Bu şehir halkının dindarlığı tam anlamıyla bir inkârdır. Âlemi yaratan bir Tanrı'nın var olduğunu söylemek, ona ibadet etmek, bu dünyada kötülöklere, öbür dünya ümidi ile yaklaşmamak, ölümden sonra büyük nimetlerle mükâfatlandırılacağına inanmak, dünya nimetleri tercih edildiği takdirde öbür dünyada cezalandırılacağını kabul etmek “bütün bunlar insanlar tarafından, insanlara karşı kullanılan hile ve aldatmadan başka bir şey değildir. Çünkü bunlar bu nimetleri korkmadan, açıkça dövüşerek zorla elde etmekten aciz olan insanlar tarafından uydurulmuş hile ve desiseler, fizik güçleri ve silahları ile açıkça ve kimsenin yardımını istemeden mücadele etme gücüne sahip olmayan kimseler tarafından kullanılan tuzaklardır.”⁴¹

Bohur İsrail, Farâbî'nin ruh hakkında çelişkili ifadelerde bulunduğunu belirtmek için şunları söylüyor: “Ruh hakkında Farâbî muhtelif ve hatta mütenakız şeyler söylemiştir. Ahlâk kitabında ervah-ı âşirenin ölümden sonra uku bât-ı ebediye ye düşer olduklarını beyan etmekte halde siyasetü'l-Medineye de mezkûr ervahın ademe avdet ettiklerini ve yalnız ervah-ı kâmile ve fazılanın nimet-i ebediyete mazhar olduklarını söylemiş; Aristo'nun ahlâk kitabı hakkında yazdığı şerh de ise en büyük saadetin bu dünyada bulunduğunu ve başka bir âleme dair rivayet ve iddia edilen şeylerin “koca karı masallarından ibaret” olduğunu ifadeye kadar bu hususta serbest-i fikir ve beyan ibraz etmiştir.⁴² (...) Bu feylesofun her halde ruhun ölümden sonra bir mevcudiyet-i şahsiye olarak

³⁸ Aynı yer.

³⁹ A.g.e., s.82.

⁴⁰ Farâbî, El-Medinetü'l-Fadıla, çev. Ahmet Arslan, İst. 1997, s.131.

⁴¹ A.g.e., s.133-134.

⁴² M.L'Abbé Barbe, Tarih-i Felsefe, çev. Bohur İsrail, İst. 1331, s.237.

bekasını inkâr ettiği muhakkaktır.”⁴³

İbrahim Madkour (1902-1995), Farâbî teolojisinde hakim ögenin Aristoteles kaynaklı olduğunu ve Aristotelesçi teolojinin tüm Farâbîci sistemin temeli olduğunu ileri sürüyor.⁴⁴ Madkour’un ifadesiyle “Farâbî’nin Tanrısı evrenden (monde) yeterince ayrılmıştır; yaratıklarının tamamen yanında olan ve onların dualarına cevap veren Kur’an’ın Allah’ı değildir. (...) Bu soyut Tanrı hatta, dünyaya hiç ilişmediği için dünyayı bilmiyor. Tanrı’nın sadece kendi özünü seyretmekle yetinmesi, kendinin dışında hiçbir şeyi bilmemekle suçlanmasıdır. Filozoflara karşı eleştirisinde Gazâlî, Büyük Yaratıcıyı, yaratıklarının altına koyan bu abdallıkla son derece alay etmiştir. Biz kendimizi ve başkalarını bildiğimiz halde Allah sadece kendi özünü biliyor.”⁴⁵ Bu durum gülünç bir çelişki arz ediyor.

İbrahim Madkour görüşlerini şöyle devam ettiriyor: “Daha önce bahsettiğimiz cahil ruhların ölümsüzlüğü hakkındaki tereddüdü bir tarafa bırakılırsa Farâbî’nin öbür dünyaya inandığı görülür. Fakat o, Müslüman eskatolojiyi tam olarak reddediyor. Ona göre, ne **terazi**, ne **cehennem** üzerine gerilmiş **köprü**, ne de algılanır zevk söz konusudur; bunlar hayaldir. Gelecekteki saadet ve bahtsızlık saf olarak ruhîdir. (...) **Cennet** sadece bu üstün saadetten başka bir şey değildir. Ondan yoksun bırakılan insanlar sonsuz ıstırap çekerler ki bu da **cehennem** diye isimlendirilir.”⁴⁶

Hilmi Ziya Ülken’in naklettiğine göre Farâbî maddeyi ezelf kabul eder. Ölümden sonra ruhun devamını reddeder; ancak fikirlerin birliğine devam eden bir insanîyet kabul eder. (...) Dinin temeli olan peygamberlik aklın kutsî ve kuvve derecesine yükselmesinden hâsıl olur ve kesbîdir. Peygamberlerin vazifesi sırf makullere ait olan hakikatleri onları kavramayacak cahil halka birtakım sembollerle anlatmaktır. İşte Kur’an’daki cennet, cehennem, kusur bu tarzda birer sembolden ibarettir. Peygamber metafizik ve nazarî hikmet bilmez. Fakat hadsî kuvvetiyle amelî hikmette, ahlâkta dehâ sahibidir. Hâlbuki kâmil bir feylesof amelî hikmeti nazarî hikmette istinat ettirir. Şu halde kâmil bir

⁴³ A.g.e., s.238.

⁴⁴ İbrahim Madkour, La place d’al Farâbî dans l’école philosophique Musulmane, Paris 1934, s.67.

⁴⁵ A.g.e., s.69.

⁴⁶ A.g.e. s.214.

feylesof peygamberden üstündür. Çünkü nazarı amelden ve ilmi ahlâktan üstündür.”⁴⁷

Peygamberlik hakkında kabul edilmesi mümkün görülmemeyen bu gibi düşünceleri yanında Farâbî'nin Tanrı hakkındaki düşünceleri de, İslâmî açıdan pek kabul edilmez gözükmemektedir. Ona göre “Vacibü'l-Vücut'un ne cinsi, ne fiili, ne nevi, ne benzeri ne durdurucusu (mukavvimi), ne mevzuu vardır. Vacibü'l-Vücut her feyzin başlangıcıdır.⁴⁸ (...) O'nun varlığından daha mükemmel bir varlık yoktur. O, zatında zahirdir (kendi özünde görülmektedir). Zuhurunun şiddetinden dolayı bâtındır; yani zuhurunun nuru o kadar şiddetlidir ki gözleri kamaştırır. Her zâhir O'nunla zâhirdir. (...) Allah'ın ilk zuhurundan sonra, ayetler ve eserleriyle ikinci zuhuru vardır.”⁴⁹ İkinci zuhur çoklukla bitişiktir.

Her şey bir çeşit taşmayla Tanrı'dan çıkar. İlk Var olandan İkinci Var olanın varlığı taşar. Bu ikinci var olan cisimsel olmayan bir tözdür. O hem kendi özünü hem de İlk Var olanı düşünür.⁵⁰ Bir şey maddeye muhtaç değilse o şey, cevheri yönüyle bilfiil akıl olur. “Evvel, kendi zatını idrak etmek suretiyle, hem akıl, hem makul olur. (...) Evvel'de akıl, makul ve idrak eden zatın hepsi bir ve aynı şeydir, bunların üçü bölünmez bir bütün teşkil eder.”⁵¹

İkinci var olan (akıl), “İlk var olanı düşünmesinden dolayı kendinden zorunlu olarak Üçüncü bir var olan çıkar. Kendine has özünde tözleşmesinin sonucu olarak ondan zorunlu şekilde İlk Gök'ün varlığı çıkar.”⁵²

Akl-ı evvelden, akl-ı sanî hâsıl olur. Akl-ı sanînin varlığı mümkündür ve o, felek-i âlâmın zatını, maddesi ve suretiyle bilir. Akl-ı sanîden son akıl ile son felek hasıl olur.⁵³ Bu son ve onuncu akıl ya da faal akıl ay-altı âlemini yönetir. Bu akıldan beşerî ruhlar ve dört unsur çıkar.⁵⁴ Faal akıldan İlk madde (heyûlâ) çıkar, dört unsurun ortak esası da

⁴⁷ Farâbî, çev. Hilmi Ziya Ülken, Kıvameddin Burslav, İst. Tarihsiz, s.32.

⁴⁸ Farâbî, Fussü'l-Hikem, çev. Hilmi Ziya Ülken, Kıvameddin Burslav (Farâbî, İst. Tarihsiz, içinde) s.214-215.

⁴⁹ A.g.e., s.215.

⁵⁰ Farâbî, El-Medinetü'l-Fadıla, çev. Prof.Dr.Ahmet Arslan, Ank. 1997, s.51.

⁵¹ Mübahat Türker-Küyel, Aristoteles ve Farâbî'nin Varlık ve Düşünce Öğretileri, Ank. 1969, s.84.

⁵² Farâbî, a.g.e., s.51.

⁵³ Farâbî, Uyun-ül-Megzil, çev. Hilmi Ziya Ülken, Kıvameddin Burslav, (Farâbî, İst. Tarihsiz, içinde), s.209.

⁵⁴ İbrahim Madkûr, Farâbî, çev. Osman Bilen, İslâm Düşüncesi Tarihi, İst.1990, s.75.

budur.⁵⁵

Farâbî'ye göre bütün varlıklar, Cenab-ı Hakkın zatından sudur etmişlerdir. Bu varlıklar O'nun zatının gereğidir. Bu nedenle onlar Tanrı'ya zıt olmazlar.⁵⁶

Farâbî'nin, Tanrı ile arz âlemi arasına on akıl yerleştirmesi, İbn Sina tarafından harekete karşılanırken, Gazâlî onu yerden yere vurmuştur. "Yahudi âlimleri arasında, İbn Cebriol (1020-1058) en ufak bir ilgi bile göstermezken, İbn Meymun (1135-1204) onu coşkuyla karşılamıştır. Hristiyan felsefeciler bu teoriye itiraz etmelerine rağmen ona karşı daima saygı göstermiş ve takdirle karşılamışlardır."⁵⁷

Plotinos (205-270)'un sudur anlayışının etkilerini açık olarak taşıyan Farâbî **Kitabu'l-Mille** isimli eserinde daha değişik bir tavır sergiliyor. Erdemli şehirde sultanın ve ilk başkanın durumunu; varlıkların ve âlemdeki bütün varlık sınıflarının ilk yöneticisi olan Allah'ın durumuna benzetiyor. İlk başkan Allah'tan vahiyyle gelen şeylerle şehri, ümmeti yönetmelidir. Bu yönetim şehrin her bölümüne düzenli olarak intikal ettirilmelidir. Filozoflara göre Allah, âlemin yöneticisi olduğu kadar erdemli şehrin de yöneticisidir.⁵⁸

Allah, âlemi de erdemli şehri de doğrudan değil, aracılarla yönetir. "Allah, vahiy aracılığıyla, ilk başkana şehrin mutluluk amacına ulaşabilmesi için şehirde yapılması gerekenleri bildirir. Düzenlemede ilk başkanın başarılı olması, şehri, Allah'ın âlemi yönetim şeklini izleyerek düzenlemesine, yani Allah'ın izinden gitmesine bağlıdır."⁵⁹ İlk başkan erdemli bir başkansa; başkanlığı da erdemli bir başkanlıktır. Cahil bir insanın başkanlığı da cahili bir başkanlıktır; erdemli bir başkanın başkan olduğu toplum erdemli bir toplumdur.⁶⁰

Farâbî'ye göre şeriat, millet, din aynı şeyleri ifade eden eş anlamlı kelimelerdir. Erdemli din, felsefe gibi nazarî ve amelî olmak üzere ikiye ayrılır. Dinde amelî olan şeyler, küllîleri amelî felsefede yer alan şeylerdir.⁶¹

⁵⁵ Farâbî, İhsa'ül-Ulum, çev. Ahmet Ateş, İst. 1990, s.40.

⁵⁶ Farâbî, Faziletü'l-Ulûm, çev. Hilmi Ziya Ülken, Kıvameddin Burslav, (Farâbî, içinde) s.73.

⁵⁷ İbrahim Madkür, Farâbî, çev. Osman Bilen, İslâm Düşüncesi Tarihi, cilt II, İst. 1990, s.77.

⁵⁸ Farâbî, Kitabu'l-Mille, çev. Fatih Toktaş, İst. 2002, s.272.

⁵⁹ A.g.e., s.249.

⁶⁰ A.g.e., s.250.

⁶¹ A.g.e., s.261.

“Erdemli şehrin ilk başkanının nazarı felsefeyi bütünüyle bilmesi gerekir, çünkü onun, izinden gitmek amacıyla Allah’ın âlemdeki yönetimini kavrayabilmesi ancak oradan (nazarı felsefeden) bilgi edinmesiyle mümkündür.”⁶² Filozofumuza göre, şehir halkının, hedeflediği en yüce mutluluğa ulaşabilmesi için, onların eylemlerini birleştiren, şehrin bütün bölümlerini uyumlu hale getiren, aralarında iş birliği ve yardımlaşmayı gerçekleştiren bir ortak dine sahip olması gerekir.

Farâbî belirtmeye çalışılan ifadeleri ile ilk başkanın kim olduğunu net olarak ortaya koymuyor. Bu başkan bir Peygamber ise, vahyin emirlerini ve yasaklarını gereği gibi uygulayacaktır. Teorik felsefe bilgisine niçin ihtiyaç duysun. Eğer bu başkan Peygamber değilse ona vahiy nasıl gelir? Yoksa Farâbî burada, Platon’un **Yasalar** isimli eserindeki devlet anlayışının etkilerini mi sergiliyor?

Kur’an-ı Kerim tamamen bir emir ahlâkını, bir sorumluluk ahlâkını sunarken Farâbî’nin mutluluk ahlâkını tamamen öne çıkarmasının sebebi ve niçini açıklanmış değildir. Oysa Kant bu işi çok güzel bir şekilde başarmış görünmektedir. Emir ve sorumluluk ahlâkının önemi, tüm dünya insanları için, gün geçtikçe artmaktadır. Biz bulabildiğimiz oranda Farâbî’deki sorumluluğu şöyle ifade edebiliriz:

Farâbî’ye göre erdemli bir kimse için bozuk idareler altında yaşamak haramdır. Bir kimsenin, yaşadığı dönemde erdemli şehirler varsa oralara hicret etmesi gerekmektedir. Eğer erdemli bir şehir yoksa, erdemli kişi “bu dünyada bir yabancısıdır; hayatta bedbahttır, ve onun ölmesi yaşamasından daha iyidir.”⁶³ Bir sultanın, bir doktorun mesleği gereği bedeni, bir marangozun tahtayı, bir demircinin demiri bilmesi kadar nefis hakkında bilgi edinmesi gerekir.⁶⁴

Farâbî’ye göre başkanların hizmetine başlamış olan bir kimsenin yapması zorunlu olan şeyler şunlardır: “Kendisine verilen bir işte devamlı olmak, yolunda olduğu işe sarılmak, başkanın gözünün ve gönlünün bebeği olmaya çalışmak. (...) Başkanı küçük büyük, yaptığı bütün şeyler için (o yaptığı şeylerin güzel taraflarını bulmaya çalışarak

⁶² A.g.e., s.273.

⁶³ Far’abî, Fusulü’l-Medenî, çev. Hanifi Özcan, İzmir 1987, s.15.

⁶⁴ A.g.e., s.28.

ve bularak) övmelidir. Zira âlemde hiçbir şey yoktur ki onun iki tarafı olmasın.⁶⁵ (...) Kişinin başkana karşı yapması gerekli olan şeylerden birisi de onun sırlarını gizli tutmasıdır. (...) Kişi başkanın, herhangi bir münasebetle de cürüm sayması muhtemel olan bir şeyi onun huzurunda kendi yaptığını söylemekten bütün bütün sakınmalıdır.⁶⁶ (...) Başkandan doğrudan doğruya değil fakat başkan vasıtasıyla faydalanmaya çalışmalıdır.”⁶⁷

Başkanlarla beraber yaşamak ve geçinmek hususunda, görevlilerin sorumluluğunu ortaya koyan Farâbî bir de insanın kendi denklelerine karşı sorumluluğu üzerinde duruyor. Düşündürtümüze göre birbirine dost olanlar iki gruba toplanabilir: 1- Sadakatte devam edenler, 2- Zahirî dostlar.

Birinci gruptaki dostlarla ahbaplık etmek, onların hallerine riayet etmek, onlarla kendi arasında meydana gelen bir durumu usaç göstermeden gizlemek gerekir. Çünkü hakiki dost insanın “zineti, bazusu, arkadaşı, yardımcısı, faziletlerini yayıcı, günahlarını gizleyici ve hatalarını yok edicidir.

İkinci gruptaki zahirî dostların gösterdikleri tavırlarda hakikî sadakat yerine yapmacık ve benzetme bir dostluk vardır. Kişiye layık olan odur ki, onlara güzelce muamele eder görünmeli, iyilik etmeli ve sırlarından hiçbirini, hususiyle ayıplarından birini onlara bildirmemelidir. Hususi sözlerini ve hususi işlerini onlara göstermeyip, kendi kazanmış olduğu nimetleri ve faydalarının yollarını onlara söylememelidir.”⁶⁸

Filozofumuza göre dostların hallerine riayet etmek, dostlar arasında kuvvetli bir sevgi ve hukuk kurmaya yarar.

Bir kimsenin dostlarına karşı sorumluluğunun en erdemli olanı “ihtiyaç ve zaruretleri olduğu zaman onları ziyaret etmek, onları istemeye muhtaç etmeksizin mümkün olan nezaketi göstermek, akrabasını ve akrabası ölünce onların ailelerini yoklamaktır.”⁶⁹

Farâbî, düşmanları, kin tutan ve aksilik edenlerle hasetçiler olarak ikiye ayırır. Birincilerden tam manası ile korunmak ve mümkün olduğunca onların hallerini öğrenmeye çalışmak gereklidir. Bunlardan kötü tabiatlı ve kin beslediği kesin olanlar fırsatı

⁶⁵ Farâbî, Er-Risale Fis-siyase, çev. Hilmi Ziya Ülken (Türk Filozofları Antolojisi I, İst. 1935 içinde) s.30.

⁶⁶ A.g.e., s.31-32.

⁶⁷ A.g.e., s.34.

⁶⁸ A.g.e., s.36.

⁶⁹ A.g.e., s.37.

düşünce yok edilmelidir.

Hasetçilere karşı, kişinin sahip olduğu nimetler ve onların üzülecekleri şeyler sayılıp dökülmelidir ki onlar hasetleri içinde erisinler.

Sefihler tabakasını terslemek, onları küçük görmek ve onlara ehemmiyet vermemek gerekir. Kibirli ve kendini beğenmişlere karşı aynıyla karşılık vermek gerekir. Dilencilere hiçbir şey vermemek gerekir. Hakikî ihtiyaç sahibi sadık fakirlere, onların nefsanî hallerini bozmadan, nezaketle, mümkün olduğunca yardım etmek gerekir.⁷⁰

Düşünürümüze göre, bazı kötü tabiatlı öğrencilere, uygun olmayan yerlerde kullanacaklarına kanaat getirildiği zaman hiçbir ilim öğretilmemelidir. “Bunların bir kısmı da birtakım ahmaklardır ki onlarda zekâ ve ilimle yükseklik umulmaz. Onları kendilerine en faydalı olan şeye teşvik etmek gerekir. Bir kısmı da temiz ahlâklı, iyi tabiatlı talebelerdir ki, kişinin kendinden mevcut ilimlerden hiçbirini bunlardan saklamaması ve esirgememesi vacibtir.”⁷¹

Farâbî, “Kişinin Nefsi İçin Siyaseti” başlığı altında ele aldığı, bir bakıma şahsî sorumluluk denilebilecek hususları şöyle dile getiriyor: “Bunlardan biri, kendisi için ayırdığı eşya ve malının dağılıp bozulmasını önlemeye yönelik vazifesidir. Bu hususta vacip olan şey, gelir bütçesi ile gider bütçesini düzeltmek ve gelir sebeplerini ve kendi mülküne her nereden mümkün olursa gelir getirecek cihetlerde dikkatini derinleştirmek, yukarıdaki bahislerde zikrettiğimiz esaslarda hiçbir şeye zarar vermemek şartıyla malı kazanmak hususunda mübalağa etmektir. (...) Masrafı (gideri) varidatına (gelirine) göre olmalıdır. Aynı zamanda cömertlikle tanınmaya çalışmalıdır. Cömertlik malları rasgele sarf etmek değildir. Malı, yaraşan yere ve yaraşır surette ve insanların tabaka tabaka hallerine yaraşacak mutedil bir yolda, yaraştığı kadar harc etmektir.”⁷²

Düşünürümüze göre insan, kendi nefsi için bir mevki elde etmeye bütün gücüyle çalışmalıdır. Mal ve mevki seçimiyle karşı karşıya kalan bir kimse, hemen mevki büyüklüğü olan tarafı seçmelidir. Çünkü yüksek bir mevki zorunlu olarak mal kazanır, fakat mal zorunlu olarak mevki kazanamaz.

⁷⁰ A.g.e., s.38-40.

⁷¹ A.g.e., s.41.

⁷² A.g.e., s.42.

Farâbî'ye göre kişinin geçimi için kullanılması en faydalı durumlar şunlardır: "Kişinin nefsi için bütün lezzetleri malı ile değil, hiçbir imkânı kaçırmaksızın mevkii ile temin etmesi vaciptir. Zira lezzetleri mevkii ile değil de malı ile temin eden kimse o işin istediği gibi tadına varamaz, ve böylece gitmesi de gecikmez, ve insanlar arasında mas-karalık olur. (...)

Biz, herhangi bir kişinin bir haz elde etmek için kendi malından hiçbir şey dağıt-ması yakışık almaz fikrini ima ediyor değiliz. Ancak bu işte asıl dayanacak esas, mevkii olmalıdır, mal değildir, diyoruz."⁷³

Farâbî'nin vermeye çalıştığımız meselelerde İslâmî değerleri işin içine hiç karıştı-rmadığını görüyoruz. Oysaki önemli olan, mevkii sahibi birinin mevkisini şahsi çıkar ve menfaati için asla kullanmamasıdır. Hz. Ömer (R.a.) şahsi çıkarları için devletin mumu-nu bile kullanmamıştır.

Düşünürümüze göre adalet, şehir halkının ortak olduğu iyi şeylerin onlar arasında paylaşılması ve bölüştürülen bu şeylerin korunmasında gerçekleşir. Adaletsizlik ise bir insanın iyi şeylerdeki payının, bedeli iade edilmeksizin elinden çıkarılmasıdır. Her adaletsizlik uygun bir ceza ile karşılanmalıdır. "Adaletsizlik yapan kişiye, yaptığı adaletsizliğe eşit bir kötülük karşılık verildiğinde, adalet uygulanmış olur."⁷⁴ Bu durum yetkililerin sorumluluğu altındadır.

Farâbî'ye göre insanın kazanabileceği bilgiler iki sınıftır. Bu sınıflardan biri sadece öğrenilir, onlarla amel edilmez. Allah'ın tek olduğunu, âlemin hâdis olduğunu, birçok duyuma ilgili şeylerin sebeplerini bilmemiz gibi. Diğeri ise hem bilinir, hem de onunla amel edilir. Ebeveyne iyilik etmenin güzel, fenalığın çirkin ve sıhhat kazandıran tıbbî şeyleri bilmemiz gibi. Bu ikinci sınıf bilgilerimizin kemali ameldir. Bunları yerine ge-tirmekten sorumluyuz.⁷⁵

⁷³ A.g.e., s.43.

⁷⁴ Farâbî, Fusulü'l-Medenî, çev. Hanifi Özcan, İzmir 1987, s.54.

⁷⁵ Farâbî, Kitâbü't-Tenbih, çev. Hilmi Ziya Ülken, Kıvameddin Burslav, (Farâbî, İst.Tarihsiz içinde) s.146.

⁷⁶ Farâbî, Mutluluğu Kazanma, Eflatun Felsefesi ve Aristo Felsefesi, çev. Hüseyin Atay, Ank.1974, s.43.

⁷⁷ A.g.e., s.45.

⁷⁸ İbrahim Madkür, Farâbî, çev. Osman Bilen, İslâm Düşüncesi Tarihi, cilt II, İst. 1990, s.339.

Farâbî'ye göre hakan, nazârî meselelere yönelmeli, bütün milletlerin ve şehirlerin katılabileceği inandırıcı yöntemleri yapmaya çalışmalıdır.⁷⁶ Hakan, insanî işler ve melekeleri, bütün milletlerin değişik sınıflarını içine alacak şekilde incelemelidir. Hakan, bütün milletlerin ortak olduğu insanî tabiatı da incelemekten sorumlu olmalıdır.⁷⁷

Filozofumuza göre "faziletleri gerçekleştirmeye çalışan hükümdar, milletlerin öğretmenidir. Evin reisi ise evdeki insanların öğretmenidir. Çocuklardan veya gençlerden mesul olan insanın durumu da buna benzer.⁷⁸ Herkes sorumluluğunu yerine getirmelidir.

Felsefe ve hikmetle uğraşmak isteyen bir gençte bulunması gereken meziyetler ve yerine getirilmesi gereken sorumluluklar şöyle ifade ediliyor: "Hikmet ve felsefe öğrenmeye başlayanların, doğru ve tam mizaçlı bir genç olması, iyi kimselerin taşıdığı âdetleri taşıması, ilk önce Kur'an, dil ve şeriat ilimlerini öğrenmiş bulunması, nefesine hakim iffetli ve doğru olması, ahlâksızlık, kötülük, haksızlık, hainlik, hile ve dolandırıcılıktan uzak bulunması, geçim galesi ile kalbinin dolu olmaması lazımdır. Şerî ve dinî vazifelerini yerine getirmeli, şeriatın esas ve adabından hiçbirini terk etmemelidir. İlim ve âlimleri büyük büyük tutmalı, ilim ve âlimlerden başka bir şeyi saygıya değer saymamalıdır. Felsefeyi bir kazanç vasıtası yapmamalıdır. Bu sıfatlardan ayrı olanlar sözde hakimlerdir."⁷⁹

Farâbî'nin ortaya koyduğu bu özellikler bir Müslüman felsefeci için zorunlu niteliklerdir. Bir düşünce Kur'an ve sünnet ölçüsünde cereyan ederse ancak İslâm düşüncesi ismini almaya hak kazanabilecektir. Farâbî'nin ortaya koyduğu felsefede, yukarıda zikredilen şerî ve dinî vazifeler yerine getirilmiş midir? Bu durumun anlaşılması için şu soruların cevabının netleştirilmesi, önde gelen esaslar gibi görünüyor: İlk başkan kim? Yeryüzüne gelmiş mi? Medinetü'l-Fadıla hangi mekân? Mille nedir? Yasa olarak bir yerde yazılı mıdır? İlke olarak nerede uygulanmıştır? Devlet başkanları ilke olarak hangi milleyi uygulamalıdır? Her reise vahiy geliyor mu? Sudur, zorunlu sudur, yaratmayla nasıl bağdaşiyor? Kur'an'da belirtilen Allah'ın zatî ve subûtî sıfatları Farâbî'nin

⁷⁹ Farâbî, İhsâu'l-Ulûm, çev..Ahmet Ateş, İst. 1990, s.9.

“Bir”inde var mı? Peygamberlik Allah vergisi mi? Her insan kendini geliştirerek Peygamber olabilir mi? Filozofların Peygamberlerden üstünlüğünün Kur’an’da yeri var mı? Öldükten sonra dirilmede beden var mı? Farâbî kendi sistemini açıklarken Kur’an ve sünnete başvuruyor mu? Günümüzün Müslüman felsefecilerine düşen görevlerden birinin de, klasik filozoflarımızın düşüncelerindeki skolastik yönlerin ortaya konulması olduğuna inanıyorum.

Résumé:

La responsabilité Chez Farâbî

La responsabilité morale est caractère de celui qui doit répondre de quelque chose, c’est-à-dire garantir sa bone marche et se harger les suites d’une marche imparfaite.

D’après Farâbî l’homme se constitue en deux substances: l’un esprit et l’autre corps. L’esprit appartient au monde d’**Emr**, le corps appartient au monde de **Halk**. Le bonheur est que l’esprit de l’homme arrive au degré du parfait sans avoir besoin de la matière. La morale est une chose qui cause à l’homme les bonnes et les movaises actions. La bone morale s’acquiert avec les actions mesurées.

Dieu est cause des causes et Être premier. Il est la seule verité qui ait une existence véritable. Tous les autres êtres ne sont que l’extention de son existence. Dieu est alors la source unique dont tous les êtres sont sortis.

Les mots clés: Dieu, président, responsabilité, morale, bonheur, degré, émanation, esprit, vertu, milieu, mesuré.

KAYNAKÇA

Ahmet Hamdi Aksekili, Ahlâk Dersleri, Ankara 1921-1923.

Aristoteles, Eudemos’a Etik, çev. Saffet Babür, Ank. 1999.

Aristoteles, Nikomakos’a Etik, çev. Saffet Babür, Ank. 1998.

Barbe, M.L. Abbé, Tarih-i Felsefe, çev. Bohur İsrail, İst. 1331.

Chevalier Jaque Leçon de la Philosophie, tome II, Paris 1946.

Foulquie Paul, Dictionnaire de la langu Philosophique, Paris 1992.

Koraelçi, Murtaza, İnsan ve Sorumluluğu, (Felsefe Dünyası, sayı 34, Ank. 2001)

Farâbî, Fazilet-ül-Ulûm, çev. Hilmi Ziya Ülken, Kıvameddin Burslav (Farâbî, İst. Tarihsiz, içinde).

Farâbî, Fusus-ül-Hikem, çev. Hilmi Ziya Ülken, Kıvameddin Burslav (Farâbî, İst. Tarihsiz, içinde).

Farâbî, İhsaül-Ulûm, çev. Prof.Ahmet Ateş, İst. 1990.

Farâbî, Kitabu'l-Mille, çev. Fatih Toktaş, İst. 2002.

Farâbî, Kitab-üt-Tenbih, çev. Hilmi Ziya Ülken, Kıvameddin Burslav (Farâbî, İst. Tarihsiz, içinde).

Farâbî, el-Medinetü'l-Fazıla, çev. Ahmet Arslan, Ank. 1997.

Madkûr İbrahim, Farâbî, çev. Osman Bilen (İslâm Düşüncesi Tarihi, cilt II, İst. 1990, içinde)

Madkour İbrahim, La Place d'al-Farâbî dans l'école Philosophique Musulmane, Paris 1934.

Sortais Gaston S.J., Traité de Philosophie, Paris. 1924.

Türker-Küyel Mubahat, Aristoteles ve Farâbî'nin Varlık ve Düşünce Öğretileri, Ank. 1969.

Ülken Hilmi Ziya, Ahlâk, İst. 1946.